

ТДУ-811.111'22

ТКБ-81.2Англ. Қ 99

РОЦЕЪ БА МУНОСИБАТҲОИ ГУНОГУНЗАМОНӢ ДАР ЧУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ БО ПАЙРАВИ ЗАМОН ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Қўраева Мунзифа Негматовна

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров
докторанти кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисӣ.

Тоҷикистон, Хучанд

E-mail: mary-k-93@mail.ru

АННОТАТСИЯ

Мусаллам аст, ки муносибатҳои замони яке аз хусусиятҳои муҳимтарини синтаксисии ҷумлаҳо буда, дар муайян намудани алоқаи грамматикӣ, алоқаи мазмунӣ, сохт ва таркиби ҷумлаҳои пайраву сарҷумлаҳо аҳамияти бузург дорад. Муносибатҳои замони чунин муносибатҳое ҳастанд, ки дар сохторҳои ҷумлаҳои гуногун, ки якчанд амалҳо доранд ба мушоҳида мерасанд ва тавассути шаклҳои худудию замони феъл ва пайвандакҳо ифода ёфта, дорои ду намуд- ҳамзамони ва гуногунзамони мебошанд.

Ҷумлаҳои пайрави замон яке аз воситаҳои асосии ифодаи муносибатҳои замони мебошад. Таҳлили фактологӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ нишон дод, ки муносибати гуногунзамони дар забони англисӣ бо шаклҳои феъл-хабарҳои сарҷумла дар замони Future in the Past ва хабари ҷумлаи пайрав дар шакли аорист, хабари сарҷумла дар замони Future Indefinite, хабари ҷумлаи пайрав дар шакли аорист ва хабари сарҷумла дар замони Past Indefinite ва хабари ҷумлаи пайрав дар шакли аорист ифода меёбанд.

Дар забони тоҷикӣ ифодаи муносибати гуногунзамониро дар шаклҳои феълҳои хабарҳои сарҷумла ва ҷумлаҳои пайрав дар шакли аорист, хабари сарҷумлаҳо дар замони оянда ва хабари ҷумлаи пайрав дар шакли аорист, хабари сарҷумла дар замони ҳозира-ояндаи сиғаи хабарӣ, хабари ҷумлаи пайрав дар шакли аорист, хабари сарҷумла дар шакли аорист, хабари ҷумлаи пайрав дар замони гузашта ифода карда мешаванд.

Калидвожаҳо: муносибати замони, муносибати гуногунзамони, ҷумла, ҷумлаи мураққабати тобеъ, пайрави замон, феъл, хабарҳо.

К ВОПРОСУ ОТНОШЕНИЯ РАЗНОВРЕМЕННОСТИ В СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ С ПРИДАТОЧНЫМ ВРЕМЕНИ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

АННОТАЦИЯ

Доказано, что временные отношения являются одним из важнейших синтаксических признаков предложений и имеют большое значение в определении грамматической связи, смысловой связи, структуры и состава предложений. Временные отношения- это отношения, которые наблюдаются в структурах разных предложений, которые имеют несколько действий, выражаются через территориально-временные формы глаголов и союзов и имеют два типа- одновременные и разновременные.

Фактологический анализ показал, что отношения разновременности в большинстве случаев выражается в видо-временных формах сказуемого главного предложения в Future in the Past и сказуемое придаточного предложения в форме аориста и сказуемое главного предложения в Future Indefinite и сказуемое придаточного предложения в Past Indefinite и сказуемое придаточного предложения в форме аориста.

В таджикском языке отношения разновременности выражаются в форме сказуемого главного предложения и придаточного главного предложения в будущем времени, сказуемое придаточного предложения в форме аориста, сказуемое главного предложения в настояще-будущем времени, сказуемое придаточного предложения в форме аориста, сказуемое главного предложения в форме аориста, сказуемое придаточного предложения в прошедшем времени.

Ключевые слова: временные отношения, отношения разновременности, предложение, сложноподчиненные предложения, придаточные времени, глагол, сказуемое.

RELATION OF SEQUENCE IN COMPLEX SENTENCES WITH SUBORDINATE CLAUSE OF TIME IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

ABSTRACT

It has been proved that time relations are one of the most important syntactic features of sentences and are of great importance in determining the grammatical connection, semantic connection, structure and composition of sentences and clauses. Temporal relations are relations that are observed in the structures of different

sentences, which have several actions, are expressed through territorial and temporal forms of verbs and conjunctions, and have two types- simultaneous and multi-temporal. Simultaneous relations are divided into full and partial.

After analyzing of factual material in English and Tajik languages we have found that verb predicate forms express full and part time relations. Factual material showed that in major cases relation of sequence in English are expressed in the verb forms of predicate of the main clause in Future in the Past tense and the predicate of subordinate clause in the form of aorist and predicate of the main clause in Past Indefinite Tense and predicate of subordinate clause in a form of aorist.

In Tajik language relation of sequence expressed in a form of predicate of main clause and subordinate clause in future tense and predicate of subordinate clause in a form of aorist, predicate of main sentence in present- future tenses, predicate of subordinate clause in a form of aorist, predicate of main clause in a form of aorist. Predicate of subordinate clause in Past Tense.

Key words: time relation, relation of sequence, sentence, complex sentence, subordinate clause, verb, predicate.

Дар забоншиносии муосир чумла ва чумлаомӯзӣ маркази диққати бисёр забоншиносон гардида, ҳар яке аз онҳо кӯшиш ба харҷ додаанд, ки ба он таърифи аниқ ва пурра диҳанд. Аз ҷиҳати сохтор чумлаҳо сода ва мураккаб мешаванд. Англисшиносон Л.С.Бархударов, Н.А.Кобрина, И.П.Иванова, М.Я.Блох ва забоншиносони тоҷик Ҳ.Ҳусейнов, Б.Ниёзмухаммадов, Д.Т.Тоҷиев, Ш.Рустамов ва дигарон оид ба мавзӯи чумлаҳои мураккаби тобеъ корҳои илмӣ- тадқиқотӣ бурдаанд.

Англисшинос Н.А.Кобрина чумлаи мураккаби тобеъро чунин таъриф додааст: “Чумлаҳои мураккаби тобеъ аз ягон аломати расмӣ иборат буда, он ба сарчумла ва чумлаи пайрав ҷудо карда мешаванд.” [14, с.55]

Ба ақидаи Бархударов Л.С. чумлаи мураккаби тобеъ гуфта он чумлаи мураккабро меноманд, ки дар он яке аз аъзоҳои чумла (сараъзо ё аъзои пайрави чумла) дар навбати худ бо чумлаи ҷудоёфта, вазифаи ягон аъзои чумларо иҷро мекунад. Чумлаҳои мураккаби тобеъ дорои қисмҳои сараъзо ва аъзои пайрав аст. Дар чумлаҳои мураккаби тобеъ ҳамеша яке аз чумлаҳои сода ба дигаре тобеъ мешавад [1, с. 230].

И.П. Иванова, В.В. Буракова., Г.Г. Почептсов андеша доранд, ки дар чумлаҳои мураккаби тобеъ қисмҳои “асосӣ” ва “пайрав” мавҷуд мебошанд. “Асосӣ” ва “пайрав” дар ин ҷо шартан омадааст, зеро сохторҳои мураккаб мешаванд, ки

дар он қисми асосӣ метавонад на ин ки сарҷумла, балки бо ҷумлаи пайрав ифода ёбад [3, с.237].

Ба ақидаи забоншиноси тоҷик Ҳ. Ҳусейнов “Дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ яке аз ҷумлаҳои содаи таркиби он аз лиҳози семантикӣ нисбатан мустақил аст, ки онро сарҷумла меноманд” [12, с.62].

Забоншинос Б. Ниёзмухаммадов “Ҷумлаи мураккабе, ки дар таркиби худ сарҷумла ва ҷумлаи пайрав дорад, ҷумлаи мураккаби тобеъ номида мешавад. Сарҷумла ҷумлаи содаи мустақил ва эзоҳшаванда буда, ҷумлаи пайрав ҷумлаи тобеъ ва эзоҳдиҳандаи он мебошад” [7, с.229].

Инро дар мисолҳои поён дида мебароем.

An opportunity occurred one evening when she had gone for a short walk [20, с.247].

Вақте ки ӯ аз шомгоҳе ба сайругашти кӯтоҳе баромада буд, ӯро имконияте пеш омад [15, с. 52].

Дар ҳар яки ин мисолҳо ду ҷумлаҳои сода мавҷуд ҳастанд:

Дар ҷумлаи англисӣ “**An opportunity occurred one evening**” ва “**when she had gone for a short walk**”. Дар ҷумлаи тоҷикӣ “**Вақте ки ӯ аз шомгоҳе ба сайругашти кӯтоҳе баромада буд**” ва “**ӯро имконияте пеш омад**”. Ҳангоми аз ҳамдигар ҷудо кардани ин ду ҷумлаҳои сода яке мустақилияти маъновии худро нигоҳ медорад, вале дигаре маънои нопурра зоҳир мекунад.

Сарҷумла метавонад як ё якчанд ҷумлаҳои содаро шарҳ диҳад, ки онро ҷумлаи пайрав меноманд. Ҷумлаҳои пайрав пурмазмунӣ ва саҳеҳии тарзи баён ва фикрро мусоидат менамоянд. Ҷумлаҳои пайрав дар ҳар ду забон ҳам мавриди тадқиқот гаштааст ва намудҳои гуногун дорад, ки калонтаринашро ҷумлаи пайрави замон ташкил медиҳад.

Ҷумлаи пайрави замон дар ҳар ду забонҳо ҳам англисӣ ва ҳам тоҷикӣ ба саволҳои *when?* -кай?, кай боз?, аз кай?, то кай? ҷавоб мешавад. Ҷумлаи пайрави замон бо сарҷумла ба воситаи пайвандакҳо ва калимаҳои ба вазифаи пайвандак омадагӣ (вақте ки, пас аз он ки, пеш аз он ки ва дигарҳо) пайваста мешавад.

Ба ақидаи Н.А.Кобрини ҷумлаи пайрави замон аз нуқтаи назари замони амалеро, ки дар сарҷумла ифода мешавад, тавсиф карда мешавад [14, с.220].

Забоншинос Ҳ. Ҳусейнов қайд мекунад, ки ҷумлаи пайрави замон нисбат ба сарҷумла вазифаи ҳоли замонро ба ҷо меорад ва замони содир гардидани амали сарҷумларо нишон медиҳад [12, с.11].

Дар забони англисӣ пайвандакҳои тобеъкунандаи *as, as soon as, as long as, when, whenever, while, now that, till, until, after, before, since* ба кор бурда

мешаванд, ки вазифаи онҳо ба сарчумла алоқаманд намудани чумлаи пайрави замон мебошад.

Дар забони тоҷикӣ бошад, пайвандакҳои тобеъкунандаи чумлаи пайрави замон инҳоянд: *вақте ки, то он даме ки, пас аз он ки, чунки, ҳар вақте ки, гоҳе ки, ҳар гоҳ ки, пештар аз он ки, то ки, ҳамин ки, ҳар бор ки, баробари он ки* ва ғайраҳо.

В.С. Расторгуева дар хусуси чумлаҳои пайрави замон маълумот дода, чумлаи пайрави замонро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад ва хусусиятҳои гуногуни мавзӯро шарҳ намедиҳад. Ӯ пайвандакҳои тобеъкунандаи замонро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад, ки инро вобаста ба ҷойи чумлаи пайрав ҳисоб мекунад. Бо пайвандакҳои гурӯҳи аввал вақте ки, чун, хангоме ки, ҳамин ки, бо пайвандакҳои гурӯҳи дуюм ки, то ки, то ин ки ҷудо менамояд [11, с.569].

Ба ақидаи А.К. Овчинникова чумлаи пайрави замон дорои як қатор пайвандакҳои замонӣ буда, ба баъзеи онҳо худуди муайян мегузорад [8, с.23].

Забоншинос Н.А. Маъсумӣ ҳисоб мекунад, ки аксар пайвандакҳо ҷӣ дар назм ва ҷӣ дар наср қор фармуда мешаванд” [5, с. 53].

Хулоса, пайвандакҳои тобеъкунандаи замон дар таркиби чумлаҳои мураккаби тобеъ барои нишон додани алоқаи грамматикӣ сарчумлаю чумлаи пайрав нақши муҳим мебозанд. Онҳо дар таркиби чумлаи мураккаб аъзои чумла намешаванд, вале барои таъмин намудани алоқаи синтаксисии чумлаҳои бо ҳам тобеъ хизмати ниҳоят бузург доранд.

Чумлаи пайрави замон яке аз воситаи асосӣ ва равшану возеҳ ифода намудани муносибатҳои замонӣ маҳсуб меёбад. Чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави замон имкониятҳои васеи ифодаи муносибатҳои ҳамзамонӣ ва гуногунзамониро дорад.

Забоншинос А.Б. Бондарко қайд намудааст, ки дар чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави замон ҳуди сохтори синтаксисии он муносибатҳои замониро возеҳ ифода менамояд [2, с.92].

Қобили тазаккур аст, ки муносибатҳои замонӣ ба ҳамзамонӣ ва пайхамзамонӣ ҷудо карда мешаванд.

Профессор М.Ю.Рябова низ ба мавҷудияти ду намуди муносибатҳои замонӣ- ҳамзамонӣ ва гуногунзамонӣ ишора менамояд ва қайд менамояд, ки ҳамзамонӣ дар ду навъ ҷузъӣ ва кулӣ дида мешавад, гуногунзамонӣ бошад, аз пайхамӣ ва қабليات иборат аст [10, с.95].

Забоншиноси тоҷик Ҳ.Ҳусейнов муносибати ҳамзамониро дар чумлаи мураккаби тобеъ чунин шарҳ медиҳад: “Амалҳои сарчумла ва чумлаи пайрав дар он вақт муносибати ҳамзамониро нишон дода метавонанд, ки онҳо ду ё зиёда аз

ду амал ё ҳолат буда, баробар дар як замони муайян рӯй дода, то як мавриди муайян ба таври параллелӣ давом кунанд” [12, с. 65].

Ба ақидаи Ш.А.Рустамов муносибати замони дар байни амалҳои ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаҳои мураккаб дида шуда, замони воқеъшавии амалҳои дохили ҷумларо дар ду намуди муносибати замони- ҳамзамони ва пайхамзамони нишон медиҳад [9, с.41].

Ба ақидаи Ҳ.Ҳусейнов “Муносибатҳои замони чунин муносибатҳои мебошанд, ки дар сохторҳои ҷумлаҳои гуногун дида шуда, тавассути шаклҳои худудию замони феъл ва пайвандакҳо ифода ёфта, дорои ду намуд - ҳамзамони ва гуногунзамони мебошанд” [12, с.69].

Хулоса, муносибатҳои замони чунин муносибатҳои ҳастанд, ки дар сохторҳои ҷумлаҳои гуногун, ки якчанд амал доранд, ба мушоҳида мерасанд ва тавассути шаклҳои худудию замони феъл ва пайвандакҳо ифода ёфта, дорои ду намуд - ҳамзамони ва гуногунзамони мебошанд.

Гуногунзамони як навъи муносибати замони ҷумлаи мураккаби тобеъ маҳсуб ёфта, ду навъи он пайхамзамони ва қабلياتи ҷудо карда мешавад.

Муносибати гуногунзамони тавассути воситаҳои гуногун ифода мешаванд:

- Шакли перфектии феъл дар забони англисӣ ва муодилҳои тоҷикии он;
- Тартиби муайяни пайхамии хабари ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ;
- Пайвандакҳои, ки маънои пайхамӣ ё қабلياتи амалҳоро ифода мекунанд [10, с.56].

Амали ҷумлаи пайрав дар он вақт пеш аз амали сарҷумла воқеъ мегарданд, ки мафҳуми замони амали ҷумлаи пайрав нисбат ба амали сарҷумла муқаддамтар бошад. Дарк кардани чунин пайхамзамони амалҳо аз мазмуни умумии ҷумла ва аз маънои замони хабарҳо муайян мегардад:

Мисол: Баробари ин гӯянда сухани худро ба поён расонида буд, аз ҳар тарафи майдон садо баромад [16, с. 25].

Дар забони англисӣ: ...dissipating his anger, he hung up the receiver [21, с.142].

Дар ҷумлаҳои болоӣ, аз мазмуни матн маълум аст, ки амали сарҷумла “**поён расонида буд**” ва “**hung up**” баробари ба итмом расидани амали ҷумлаи пайрав “**садо баромад**” ва “**dissipating**” воқеъ мегарданд. Вай нисбат ба амали ҷумлаи пайрав дер содир мешавад, яъне сарҷумла ва ҷумлаи пайрав муносибати гуногунзамони доранд. Ғайр аз ин амали ҷумлаи пайрав ифодаи замони гузаштаи

дур, хабари сарчумла ифодаи замони гузаштaro мефаҳмонад, ки ин ҳам мазмуни пас аз амали чумлаи пайрав воқеъ шудани амали сарчумларo нишон медиҳад.

Баъзан хабарҳо дар чумла бар акси ҳолати боло ифода меёбанд:

Мисол: Having drawn the curtains over the windows she...sat down into table again [22, с. 152].

Дар аввали инқилоб, вақте ки раиси ҷаноби олий гуруҳта ва раисхона гурӯҳта бурда, “ягон рӯз даркор мешудагист” гуён дар ҷое пинҳон карда монда будам [16, с. 112].

Дар мисолҳои боло хабарҳои сарчумла “drawn” ва “гурӯҳта” бо замони гузаштаи дур, хабарҳои чумлаи пайрав “sat” ва “пинҳон карда монда будам” бо замони гузашта ифода ёфтааст. Аз мазмуни чумлаҳо бармеояд, ки амали сарчумла пас аз амали чумлаи пайрав воқеъ гардидааст.

Ҳамин тавр, муносибати гуногунзамонии сарчумла ва чумлаи пайрав, қатъи назар аз ифодаи амал ва ё ҳолат доштани чумлаҳо, қариб дар ҳамаи шаклҳои феълии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дида мешавад:

8- Дар забони англисӣ феъл- хабарҳои сарчумла дар замони Future in the Past ва хабари чумлаи пайрав дар шакли аорист:

Мисол: Well, now while the ladies are in their rooms, I will venture down and get you something to eat [19, с.15].

Дар мисоли болоӣ амали сарчумла “while the ladies are” ва амали чумлаи пайрав “I will venture down” паси ҳамдигар воқеъ шудани амалҳоро яъне муносибати гуногунзамониро ифода карда истодааст.

9- Дар забони тоҷикӣ хабарҳои сарчумла ва чумлаҳои пайрав дар шакли аорист. Пеш аз амали сарчумла воқеъ гардидани амали чумлаи пайрав аз рафти амалҳо маълум мегардад:

Мисол: Чун мард ба хона дарояд, осори ғаму кудурат бар ҷабҳаи қадбону мушоҳида кунад, ба воситаи хуби занушӯй тафтиши сурати ҳол кунад [15, с.125].

Дар мисоли болоӣ, сарфи назар аз ҳолат ё амал будани маъноӣ тапсиршудаи чумлаҳо дар навбати аввал, амалҳои чумлаҳои пайрав, дар навбати дигар, амалҳои сарчумлаҳо воқеъ мегарданд. Масалан, аввал мард ба хона мебарояд, сони, осори ғаму кудуратро дар ҷабҳаи қадбону мушоҳида менамояд.

10- Дар забони англисӣ хабари сарчумла дар замони Future Indefinite, хабари чумлаи пайрав дар шакли аорист ифода шуда метавонанд.

Мисол: After he listened to them, he would sit in her room quietly [21, с.27].

Дар мисоли болой амали чумлаи пайрав “**would sit**” аз амали сарчумла “**listened**” пас аз амали чумлаҳои пайрав воқеъ мешаванд.

11- Дар забони тоҷикӣ хабари сарчумлаҳо дар замони оянда ва хабари чумлаи пайрав дар шакли аорист:

Мисол: Ҳар гоҳ ки ин роҳи дур ба поён расад, вай Шодигулро хоҳад дид [17, с. 132].

Дар мисоли болой, бо вучуди ба замони гуногун муносибат доштани амалҳо, паси ҳамдигар воқеъ шудани онҳо аз мазмуни матн маълум мешавад. Равшан аст, ки амали сарчумла ё чумлаи пайрав содир нашудааст, аммо муносибати пайхамзамонии онҳо дар назар дошта мешавад. Воқеъ шудани амали сарчумла ба қатъ гардидани амали чумлаи пайрав вобаста аст.

Баъзан дар хабари чумлаи пайрав ба ҷои шакли аорист кор фармуда шудани шакли феъли замони гузаштаро мебинем ки дар ифодаи замон мазмунан бо аорист мувофиқат менамоянд:

Мисол: Вақте ки яроқи пинҳонкардаи шумоёнро ёфтаанд, худи шумоёнро ҳам зинда нахоҳанд гузошт [16, с. 118].

12- Дар забони англисӣ хабари сарчумла дар замони Past Indefinite ва хабари чумлаи пайрав дар шакли аорист ифода меёбад.

Мисол: When the king awoke in the morning the women were gone [20, с.116].

Амали чумлаи пайрав як қарат ба вуқӯъ мепайвандад, аммо амали сарчумла “**awoke**” ба итмом расидани чумлаҳои пайравро ифода карда истодааст ва замони **Past Indefinite- ро** ифода карда истодааст .

13- Дар забони тоҷикӣ хабари сарчумла дар замони ҳозира-ояндаи сиғаи хабарӣ, хабари чумлаи пайрав дар шакли аорист. Дар ин маврид шартӣ воқеъ гардидани амали чумлаҳои пайрав бо сабаб ё натиҷаи ба вуқӯъ омадани амал ё ҳолати сарчумлаҳо мешавад. Дар аввал амали чумлаи пайрав пас аз воқеъ гардидани амали сарчумла ба назар дошта мешавад:

Мисол: Вақте ки маро ба сари беморе баранд, ман ба ҳар тарафи ҳавлие, ки бемор дар он хобидааст, чашм меандозам ва дар ин ҷо мебинам, ки аз пасмондаҳои хӯрокворӣ чӣ ҳаст [16, с. 23].

То вақте ки фикри шумо имло кардани китобаш дур нагардад, ман ба вай гап намезанам [17, с. 46].

Дар мисолҳои боло амали чумлаи пайрав “**меандозам, мебинам**” аз амали сарчумла “**баранд**” муқаддам ва амали сарчумлаҳо пас аз амали чумлаи пайрав воқеъ мешаванд. Хабарӣ сарчумла дар шакли аорист ва хабари чумлаи пайрав дар шакли замони ҳозира-оянда омада метавонанд:

Мисол: Вақте ки давраи ягонакунӣ мерасад, дехқон бояд, албатта, бо даст ягона кунад [18, с. 56].

Амали чумлаҳои пайрав ва сарчумлаҳо ҳам дар тарзи якум, ҳа дар сонӣ муносибати гуногунзамонӣ дошта, ба итмом расидани амали якум натиҷа, сабаб, ё шарти воқеъшавии амали дуюмро нишон медиҳад.

14- Дар забони англисӣ хабари сарчумла дар шакли аорист ва хабари чумлаи пайрав дар замони Past Indefinite. Дар ин шаклҳои хабарӣ амали ҳеҷ кадом аз чумлаҳо яъне сарчумла ва чумлаи пайрав воқеъ намешавад, аммо воқеъшавии амалҳо вобастаи якдигаранд:

Мисол: I saw in your eyes when I first beheld you [22, с. 562].

Дар ин мисол чумлаҳои пайрав ба маънои замони оянда ҳамчун шарт қор фармуда шудаанд. Воқеъшавии амали сарчумла “saw” бо тамомшавии замони амали чумлаи пайрав “beheld” вобастагӣ дорад.

15- Дар забони тоҷикӣ хабари сарчумла дар шакли аорист, хабари чумлаи пайрав дар замони гузашта ифода меёбад. Дар ин шакли хабарӣ шарти воқеъшавии амали сарчумла ба тамомшавии амали чумлаи пайрав вобаста буда, амали сарчумла пас аз амали чумлаи пайрав ба вуқӯъ мепайвандад. Амалҳо байни худ муносибати гуногунзамонӣ дошта, ба вучуд омадани яке ба дигаре вобаста мебошад:

Мисол: Ҳамин ки немис хобид, ба болояш гранат партоед [17, с. 226].

Дар мисоли болоӣ чумлаҳои пайрав ба маънои замони оянда ҳамчун шарт қор фармуда шудаанд. Воқеъшавии амали сарчумла “хобид” бо тамомшавии замони амали чумлаи пайрав “партоед” вобастагӣ дорад.

Дар ҳамаи мисолҳои болоӣ амалҳо гуногунзамонанд, аммо бо вучуди ин дар байни замони воқеъ гардидани ҳар яки он як марҳилае мавҷуд аст. Азбаски воқеъ гардидани амали сарчумлаҳо натиҷаи амали чумлаи пайрав мебошад, муносибати замони онҳоро дар ҳарду забонҳо муносибати гуногунзамонӣ мешуморем. Дар ифодаи гуногунзамонии амалҳо қор фармуда шудани дигар хел намудҳои гуногуни замонҳоро низ дидан мумкин аст. Азбаски дар бештарини онҳо танҳо муносибати гуногунзамонӣ мушоҳида карда мешавад, қайд кардани ҳамаи онҳоро аз эҳтиёҳ берун ҳисоб кардем.

Хулоса, муносибати замонӣ яке аз хусусиятҳои муҳимтарини синтаксисии чумлаҳо буда, дар муайян намудани алоқаи грамматикӣ, алоқаи мазмунӣ, сохт ва таркиби чумлаҳои пайраву сарчумлаҳо аҳамияти бузург дорад. Ягон ҳодиса, воқеа, амалу ҳолати чумлаҳои мураккаби тобеъ, ки дар худ чумлаҳои пайрави замонро доранд, муносибати замонӣ вучуд надошта бошад, он чумла мазмун ва ифодаи худро доро намегардад. Бештари чумлаҳои мураккаби тобеъ, ки онҳо аз

сарҷумлаю ҷумлаҳои пайрави ҳолшарҳқунанда иборат бошанд, муносибати замони доранд. Аз ин ҷост, ки муносибати замони яке аз хусусиятҳои муҳими синтаксисӣ буда, барои то як дараҷа муайян кардани алоқаи грамматикӣ ҷумлаҳо нақши муҳим мебозанд. Муносибатҳои замони ду хел мешавад: ҳамзамони ва гуногунзамони. Ҷумлаи пайрави замони яке аз воситаҳои асосии ифодаи муносибатҳои ҳамзамони мебошад.

Муносибати гуногунзамони дар забони англисӣ бо шакли зерини феъл- хабарҳои ифода мегардад:

8- Феъл- хабарҳои сарҷумла дар замони Future in the Past ва хабари ҷумлаи пайрав дар шакли аорист;

9- Хабарҳои сарҷумла дар замони Future Indefinite, хабари ҷумлаи пайрав дар шакли аорист;

10- Хабарҳои сарҷумла дар замони Past Indefinite ва хабари ҷумлаи пайрав дар шакли аорист ифода меёбанд.

Дар забони тоҷикӣ дар ифодаи муносибати гуногунзамони чунин шаклҳои феъл-хабарҳои дида мешаванд:

1. Хабарҳои сарҷумла ва ҷумлаҳои пайрав дар шакли аорист;

2. Хабарҳои сарҷумлаҳо дар замони оянда ва хабари ҷумлаи пайрав дар шакли аорист;

3. Хабарҳои сарҷумла дар замони ҳозира-ояндаи сифаи хабарӣ, хабари ҷумлаи пайрав дар шакли аорист;

4. Хабарҳои сарҷумла дар шакли аорист, хабари ҷумлаи пайрав дар замони гузашта.

Ҳамин тариқ, шаклҳои гуногуни замонҳои феълӣ муносибати ҳамзамонии сарҷумлаю ҷумлаи пайравро нишон медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Барҳударов Л.С., Штелинг Д.А., Грамматика английского языка. М.: Высшая школа, 1973-259с.

2. Бондарко А.В. Грамматическая категория и контекст.- Л.: Наука, 1971 (а).- 116с.

3. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.П. Теоретическая грамматика современного английского языка. - М.: Высшая школа, 1981- 286с.

4. Лингвистический энциклопедический словарь-М: 1990,- 685 с.

5. Маъсумӣ Н.А. Дар бораи масъалаи ҷудокунии таркиби ҷумлаҳои мураккаб. // Мактаби советӣ, 1957, № 7,- С. 149.

6. Нематуллоева М.Н. типология выражения таксисных отношений.- Худжанд: 2002-141с.
7. Ниёзмухаммадов Б., Рустамов Ш. Забони тоҷикӣ, К- П, Синтаксис барои синфҳои VII-VIII.- Душанбе: Маориф, 1981.- С.132-
8. Овчинникова А.К. Проблемы системного описания синтаксиса – М.: Высшая школа, 1974,- 156с.
9. Рустамов Ш. Чумлаҳои мураккаб бо пайрави сабаб дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: 1968.-С. 190.
10. Рябова М.Ю. Временная референция в английском языке (прагмасемантический аспект).- Кемерово, 1993.- 165с.
11. Расторгуева В.С. Краткий очерк грамматики таджикского языка.- М.: Наука, 1954.- 569с.
12. Ҳусейнов Ҳ. Чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави замон дар забони адабии ҳозираи тоҷик. - Сталинобод, 1960,-126с.
13. Close R.A. A reference grammar for students of English. М: 1979, 352р.
14. Kobrina N.A., Korneeva E.A, Ossovskaya M.I. An English grammar. Morphology. Syntax- Spb, 1999, 456 p.

Адабиёти бадеӣ

15. Айни С. Ёддоштҳо. Қисми 1.- Сталинобод,1949-320с.
16. Айни С. Ғуломон.- Сталинобод,1950-225 с.
17. Улузода Сотим. Навобод.- Сталинобод, 1957-210 с.
18. Ҷалил Раҳим. Одамони ҷовид.- Сталинобод-1955-254 с.
19. Bronte Charlotte. Jane Eyre- Moscow, 1965-124 с.
20. Dickens Ch. Adventures of Oliver Twist. – Moscow, 1949-327 p.
21. Maugham W.S. The Moon and Sixpence.- Moscow, 1972,- I60p.
22. Mitchell Margaret. Gone with the wind.- New York, 2007-959 p.